

Jelaleddin Meñburnuň ömür beýany: Güýçli han bilen Çingiz hanyň dostlugy barada hekaýat

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Jelaleddin Meñburnuň ömür beýany: Güýçli han bilen Çingiz hanyň dostlugy barada hekaýat ÜÇÜNJI BAŞ

GÜYÇLI HAN BILEN ÇINGIZ HANYŇ ARASYNA TOW DÜŞÜP, DOSTANALYK BULAŞANSOŇ, GÜYÇLI HANYŇ ÝAGDAYLARY BARADA HEKAÝAT

GÜYÇLI HAN Çingiz handan arany ymykly açanyndan soň, goşunyny Gaýalyk hem Almalyk¹ hanyň serhetlerine tarap sürýär hem-de ol ýeriň hany Mamdy han ibn Arslan² bilen parahatlyk şertnamasyny, agyr pursatda birek-biregi goramak şertnamasyny baglaşýar.

Güýçli hanyň ady agzalan ýurda gelen döwri Hytaýy döwletiniň

hökümdary Gur hanyň soltan Muhammet bilen bolan söweşde jeň meýdanyny taşlap gaýdan döwri bilen gabat gelyär. Ol söweş ikisiniň arasynda bolan iň soňky söweş bolup³, netijede Gur han gaçyp Kaşgaryň serhetlerine özüni atýar. Mamdy han Güýçli hany Gur hanyň üstüne küşgürüp, öjükdirip başlaýar: «Eger sen ondan üstün çykyp, ony döwlet tagtyna mündürüp bilseň, ýekeje türkmen hany-da ýowuz kysmatyndan, pelegin gerdişinden gorkup, seniň aýdanyňdan çykyp bilmez». A ol (Mamdy han) döwletiniň sanalgysynyň dolup, günleriniň tükenip barýandygyndan, diňe ol döwletiň kelleçanagydyr maslygyna degsin-töwir ediläýmesinin galandygyndan bihabardy. Emma Güýçli han ol teklibi oňlamady, sebäbi ol şindem Gur hany beýik, depseň deprenmez handyr öýdüp, özüni onuň ýanynda ejizje hasaplaýardy, onuň hökmürowanlygyndan gorkyardy. Emma Mamdy han özüniň saylama atlylarynyň, ýygynyň ýeňilmezligi, söweşjeňligi bilen magtanyp, ahyry Güýçli hany öz maksadyna yrmagy başaýar. Sonra olar Gaýalykdan çykyp, Kaşgar degresine baryp, ikisi iki yerden dökülip, Gur hany ýeňip, ýesir alýarlar hem ony tagtynda oturdyarlar. Uly kabul edişliklerde, uly çärelerde Güýçli han onun hakyby ýaly özüni alyp baryp, maýdaly-irili işlerde geňeşdarlyk edýär. Özi bolsa, käte bir özüne perman berlen buýruklary ýerine ýetirýär.

Haçanda soltan Muhammet Güýçli hanyň Gur hany ýesir alanyny, asyrlap dünýäniň dürli yerlerinden toplan gymmatbaha daşlaryny, hazyna-depinesini gola salandygyny bilen dessine çapar arkaly nama ýollayar hem Güýçli hana şulary yetirýär: «Hanlaryň hany menin guran duzagymdan yöne sypan däldir, men ony dişden-dyrnakdan aýryp, oňurgasyny ýazdýryp, çem gelen talaňça, gabat gelen alamana aw bolsun diyip goýupdym. Sen kişi bolýan bolsaň, näme diyip Gur hanyň demi daglary endiredip, hökümi çar yana ýaýraýan wagty, kuwwatly wagty basyp almaga meýil etmediň?

Men ony ýurdundan kowup, şäherlerinden jyda düşürüp, öz gurrumsaklarynyň gylyjynyň (ozalky) hemşerileriniň, ýaranlarynyň howpy astynda galdyrdym. Ol meniň bilen ýaraşyk baglaşdy, men oňa rehim edip gyrmadym. Şertnama görä men ulsunyň hem ýurdunyň galan gözgyňy bölegini goýmaly, ol bolsa

maña ähli hazynasyny, baýlyklaryny hem gyzyny Tugaç Hatyny bermeli. Eýse, güýji-kuwwaty kül-peýkun bolan kişini ýesir alýmagyň müddeti gelmänmidi? Eger-de sen özüňi, il-ulusuňy aman galdyraýyn diýseň, başymdan belany aýraýyn diýseň, Gur hany hem Tugaç hatyny hazyna-depinesi, baýlygy bilen keжебеләp ugrat! Yogsa-da, seni meniň gazabymdan gara gylyjyňam, tekepbir tutanyerliligiňem gorap bilmez».

Güýçli han sadyklyk bilen kiçelip, tabyn halda jogap gaýtarýar. Sowgat-serpaý hökmünde ýurdunda gabat gelýän seýrek baýlyklardan ýollaýar, onun yollan zatlaryny sanajak bolsaň, sahypa ýetmez.

Ol namanyň soňunda soltanyň talap edişi ýaly, Gur hany ýollap bilmejekdigi üçin ötünç soraýar. Gur han bolsa, gara başyna aman diläp, Güýçli hanyň üzeňhisinden üç geçip, onuň önünde şeýle bir kiçelip, sarnaýardy: «Bu soltan hem, kakasy hem ýylyň-ýyly maña salgyt bererdi, her demde tabynlygyny duydurar durardy. Men olara duşmanlary bilen söweşde gaty köp kömek berdim. Ony dostam bilýändir, duşmanam, ötegçem bilýändir. Ol ikisinin-de maña gulluk edişini, ýaranlaram, dostlaram, duşmanlaram, hatda yerli ilat hem bilýändir. Emma ykbal soltana ýylgyryp bakyp, birden kuwwatlandy hem ilki duşmany meni okunyp, meniň üstüme leşger dartyp, şeýle bir hüjüm eýledi, ony ýatlasam hem haýygyberýän, nädeýin, onuň bilen ýaraşyk baglaşmak üçin hemme zada taýyn boldum, hatda gyzymy bermäge-de, ýogsa gyzym Allanyň ýaradanlarynyň içinde iň eziz görýänimdi. Men onuň beýleki gojan şertleriniň pidasy bolup, göni gelen ajaldan başymy gutarmak üçin, hatda hökümdarlykdan hem el çekmegi dogry tapdym, çünki meni halas edip biljek hiç hili güýç jokdy. Ol meniň sadyklygyma-da jogap bermedi, bar maksady golumda galan döwletimiň soňky bölejigini-de elimden aparmak isleýärdi, ýogsa ol döwletde gorky hökmürowanlyk eýläp, dowuldyr howsala at çapýardy. Ynha, onuň şindizem şeýle tekepbirlik bilen meni talap etmesi maña ölümden elhenç ölüm tagmasyny basyp, gara başyma ýetmekden ybarat, mundan ölen ýagşy».

Güýçli hanyň ýüregi awap, ol hana rehimdarlyk kylmagy müwessa bildi. Ondan daşgary ol Gur hany berip goýbermäge-de

gorkýardy, çünki ol onda türkileriň arasynda şeýle bir pes, wejera ýagdaýa düşjekdi, ol masgaraçylykdan çykmaga, asla ýol yokdy.

Şeýlelikde, ol hany gorap başlady, birnije wagtlap Gur hany gorap gezdi, ahyry soltan Güýçli hanyň maksadyna düşündi, aňsatlyk bilen hanyň berilmejekdigine göz yetirdi. indi wakanyň yzyny maňa emir Muhammet ibn Gara-Kasym en-Nesewi gürrün berdi, olo hut su mesele boýunça soltanyň Güýçli hana iberen ilçisi bolupdyr hem-de (soltanyň permanyny) bolşy-bolşy ýaly, gahar-gazaby bilen Güýçli hana ýetirýär, gahry gelen Güýçli han ilçisiniň diyip durman onun aýagyny gandallap, goluny işgilläp zyndanyna atdyrýar. Görgüli soltanyň leşgeriniň bir bölegi Güýçli hanyň üstüne hüjüm edeninde, Allanyň yradasy bilen gaçyp sypmagy başaýar. bendiligin kemendinden, takdyryna ýazylan jebri-jepalardan, masgaraçylykdan aman sypyp, soltanyň bargähiniň gapysyna baryp, bolan işleri aýdýar, onuň sözleriniň hakdygyny ilçiniň öz üstüne ýüklenen borjy kemsiz yerine ýetirip, amal edip, güzaplara sezewar bolandygyny soltana ynandyrýarlar. Soltan onun eden işinden minnetdar bolup, göwnüniň islän zadyny aýtmagyny, göwnüniň islän zadynyň soltan tarapyndan amal ediljekdigini aýdýar.

Ol bütin Horasan welaýatlarynyň (reýisleriniň) üstünden garayan bolmagy göwnüniň isleýändigini, şol işiň hötdesinden gelip biljekdigini aýdýar hem-de şol işe perman berilmegini gazanýar, soltan onun islegini kanagatlandyrýar. Soňlugy bilen Horasanyň reýisleri onuň eden-etdiliklerine, agyr kemsitmelerine sezewar bolmaly bolup heýhat edýärler. Alty ýüz on altynjy ýyl başlaýar. Ilat ony bedibagt ýyl diyip hasap edýär. Horasany öz eline alan Gara Kasym en-Nesewi bolsa mekirlilik bilen öz ýurduny giňeldip başlaýar.

Mylakatly töwellalar, talaplar ýowuzlyk bilen ornuny çalyşýar, soltan Güýçli hany tagty-tarajy bilen agdaryp, han-hanan adyndan mahrum kylyp, göz görkezmek üçin leşgerinden altmyş müň atlyny saýlaýar. Bu waka bolmazdan ozal eýýäm soltan onun garşysyna ençeme ygyn bölümlerini ugradypdy, olar hanlaryň hany bilen Kaşgarda we başga ýerlerde garpysyp göz görkezipdi, söweşleriň ählisi diýen ýaly Güýçli hanyň goşunynyň basgy

tapmagy bilen tamamlanypdy. Taryhy makalalar